

OBERAMMERGAU

A 30 éves háború közepén vagyunk, 1632-ben. Teljes erővel Adúl a harc minden oldalán, s a háborús pusztításhoz, svéd zsoldosok rablásához hozzájárul az éhínség, betegség. A nyomorúság nem kímélte a Loisach és Ammer völgyét sem, melyek mat-tén a Németországot Olaszországgal összekötő észak-déli útvonal vezetett. Az oberammergauiak legtovább maradtak mentesek a baj-tól, mikor a körülöttük levő községek már mind meg voltak fertözve és a szomszédos Kohlgrubban csak két házaspár kerülte el a szörnyű nyavalyát. A falu lakosai gondosan őrizték völgyeik bejáratát. Köz-ben elkövetkezett a búcsú napja. Egy kívül szolgáló oberammergaui: Gáspár Schisler e napra hazaosont családjához és behurcolta a szörnyű vést. Másnap már ő is halott volt s községe népéből 1632 ősztől 1633 júliusáig 84 személy húnyt el. Nagy veszteség volt ez a 600 lakosú Oberammergaunak. Mikor a vész javában dühöngött, összegyűltek a község vénei, a tanácstagok, a templomba és fogadalmat tettek Isten-nek, hogy tíz évenként eljártsszák a passiót, ha megszabadulnak a vesze-delemtől. És attól fogva a pestis megszűnt. Bizonyára addig is voltak imitt-amott passiójátékok Oberammergauban, ezentúl azonban rendsze-lesen és nagy gonddal adták elő a játékot, előbb a templomban, később a temetőben, mikor pedig 100 év előtt ez is szüknek bizonyult, a mostani „Passionswiese“-n. A játékok eleinte ingyen adattak elő, a költségeket a falu mint fogadalmi terhet viselte, később, mikor azok elviselhetetlenek lettek, kezdtek belépődíjat szedni. Az első passió 1634-ben volt, 1680-tól kezdve azonban kevés kivétellel a 10-es évekre tették át a játékot.

Az oberammergauiak megható szeretettel ragaszkodnak foga-dalmi játékukhoz. Isten és az ősök elleni bűnnek tartanak azt abba-hagyni. Úgy végzik azt, mint istentiszteletet: Isten dicsőségére, a bűnös lelkek megindítására és megtérítésére. A fölvilágosodás korá-ban szerte Bajorországban betiltották a passiójátékokat, az ober-ammergauiak azonban küldöttségjárással kivétették magukat a tila-lom alól. 1810-ben úgy látszott, nem sikerül megpuhítani Montgelas miniszter szívét, aki azzal utasította el őket, hogy „Istent ne a szín-padjukon sétáltassák, hanem a papjukkal prédikáltassák.“ Hiábavaló volt azonban minden fenyegetés, hogy hagyják el Münchent, nem mentek addig, míg a király elé nem jutottak és a játékra engedélyt nem kaptak. A világháború folyamán a községnek 67 hősi halottja volt, nagy rések támadtak a „művészek“ soraiban, úgyhogy 1920-ban nem is tudták a játékokat megtartani. 1922-ben azonban mégis megtartották. Hogy az oberammergauiak minden tilalom dacára fenn tudták

tartani játékokat, abban mindenesetre nagy része volt jámbor szívóságukon kívül nivós játékoknak, úgyhogy rájuk nem állt a tilalmat kiadó kormányok megokolása, mely szerint a passiójáték a vallás méltóságával ellenkezik.

Ennek a világhírű passiónak megtekintésére indultunk mi is egy esős-borús napon a wörishofeni autóbusszal. Schongaunál elértük a ránk oly emlékezetes Lech folyó völgyét, majd lassított menetben átsiklottunk az új echelsbachi betonhídon, mely 134 méter széles, 70 méter magas ívben köti össze a mélységben vadul rohanó Ammer két partját. (A gyönyörű hidat nemrég szentelte fel Faulhaber müncheni bíboros-érsek.) Az Ammer folyó jelezte, hogy közel vagyunk célunkhoz. Csakhamar feltűntek az Oberammergau festői háttérét képező hatalmas hegyek, végül előttünk állt a kis falu, jobbra tőle egy jól előretelepedett meredek szikla, az 1343 m-es Kofel, mely mint hatalmas vén házőrző vigyáz a lábánál összebúvó apró házakra.

Első útunk a templomba vezetett. A falu ettáli végén, kicsi dombon emelkedik. Kerítésének sarkán háborús emlék Lang György szobrászművésztől, a passiójáték ez évi vezetőjétől (Spielleiter). A templom maga 1732—42 közt épült, tehát egy századdal a nevezetes fogadalom után. A színekben pompázó, figurális díszben pazar bajor rokokó egyik hajtását, a wessoburgi stukkó-művészetet csodáljuk benne. A bajor rokokó annak idején a gótikus templomok helyébe telepedett, kedvéért az oberammergauiak is szétbontották rozszant gótikus templomukat. Gyönyörű falfestményei mintha nem is falusi templomnak készültek volna. A mennyezeten Péter és Pál apostolok vértanúhalála és megdicsőülése. Péter és Pál általában a római szentek nagy tisztelete e vidéken onnan magyarázható, hogy, amint említettük, erre vezetett az út Rómába. A főoltárképen Szűz Máriának, mint a rózsafüzér királynőjének fehér alakja, fölötte, körülötte virágúkkal kedveskedő, pufók képű angyalkák lebegnek, szállnak le vagy ülnek, ahol csak helyet találnak. Az oltárnál éppen egy fekete pap misézik. Hamisítatlan, gyapjas hajú néger, — gondoltuk, valahonnan Ugandából. Az összes mellékoltárok elfoglalva miséző papoktól. Bemegyünk a sekrestyébe, megnézzük a miséző papok jegyzékét: vannak és voltak itt a világ minden tájáról, de feltűnően sokan Amerikából. Néger papunk is az Egyesült Államokból jött, tehát nem „vad“, hanem kultúmejer. Általában az angol szó az összes idegenek közt a leggyakoribb. Francia ház is van itt („Maison ffan9aise et beige“), de az amerikaiak valósággal kényeztetik Oberammergaut. (Ággok menhelyét is ajándékoztak a falunak!) Ennek a materiális világban, egyoldalúan technikai kultúrában élő népnek valóságos lelki felüdülés az áhítatosan naív népművészetben gyökeredző passiójáték. Már hazulról jövet a münchen—buchloei szakaszon is utaztunk négy amerikai hölgygel, akik Oberammergauból jöttek. „It was very nice! It was very nice!“ —ismételgették és egyikük szinte sírva panaszkodott, hogy ő non láthatta a játékot, mert nagy migrénje miatt szállásán kellett maradnia...

Az utcákon nagy a tolongás. Autók túlkölnék, fehérkesztyűs, díszruhás csendőrök szabályozzák a közlekedést. Az utcák aszfaltozva, a tiszta, virágos-ablakos házak elejét sok helyütt freskók ékesítik.

E freskók jellegzetes élénkséget kölcsönöznek a falunak. Egy jórészük Franz Zwicknek, a „Lüftmaler“-nek köszöni eredetét. A múlt század közepén az ettáli templomfestők mellé került festékeverőnek ez az oberammergauai legény és művésszé nőtte ki magát, ki az egész vidék falait telepíngálta képeivel. Különösen a tőle festett „Pilátus-házra“ (jelenleg orvoslak) méltán büszke szülőfaluja.

Nyolckor kezdődik az előadás. Az elhelyezkedés a hatalmas nézőcsarnokban gyorsan és simán megy, német pontossággal van minden megszervezve, egyenruhás teremszolgák irányítják az embert. A hatalmas csarnokot ez évre 9 méterrel a színpad felé megnagyobbították, 5208 ülőhely van benne. Újraépítették a színpadot és öltözőket, mert a régi faépítményt a hatóságok tűzrendészeti szempontból kifogásolták. Az új színpad a régi minta és beosztás szerint készült, antik klaszikus stílusban, de egyszerűsítve, kissé modernizálva. A régi, eleven ornamentika eltűnt. A színpad homlokzatán egyszerű kereszt, kétoldalt két imádó angyallal, a két szélen a Krisztus-monogramm, illetőleg bárány. A színpadtól jobbra-balra utcatorkolatok, majd Pilátus és Annás házának előcsarnokai, végül bejáratok a kórus részére. Mindezek a részek horizontális vonallal vannak egybekapcsolva, melyből csak a színpad emelkedik ki, és körülöleli a szabad ég alatt levő előtért. Az egész mű nemes egyszerűsége és nyugodtsága élénk ellentétben van az alatta hullámozó jelenetek sokszor viharos mozgalmasságával. A színpad alatt süllyesztő, díszletgördítő gépek. A tető és részben az oldalfalak üvegből. Szóval a modern színtechnika minden vívmányát felhasználták az oberammergauiak, hogy az egyes jelenetek s főleg az élőképek gyors egymásutánban, simán, zökkenő nélkül és lehető legnagyobb tökéletességgel folyjanak le. Csinált is a község az újítások miatt vagy kétfélmillió márka adósságot.

Alighogy körülnéztünk és megállapítottuk, hogy a nézőtér java-része megtelt, megkezdődött az előadás. Felhangzik a zene. (Az orkeszter a szintér előtti félkörű mélyedésben van elhelyezve, s ha esik az eső, mindenestül a szintér alá gördíthető.) Jobbról-balról előlépkednek a kórus tagjai, élükön aranyos botjával Anton Lang, a híres volt Krisztus-szereplő, most prólog-szavaló. Hosszú, fehér ruhába vannak öltözve, színes köpenyben, hajukat aranyos abroncs szorítja. Számuk 45. Felállnak egy sorba. Középen az ifjak, két szélen a leányok. Énekelnek:

Szent ámulattal borulj le ember,
Kit Isten átka sújta le a földre!
Béke néked! Hegy sugárzik Sionból I
Kit megbántál, az Ur,
Örökké nem haragszik ...

Közel a megváltás. Isten fia saját vérével fogja megengesztelni az Atyát, kinek kegyét az öszülők elvesztették.

Miközben az ének szövege Ádám bűnéről szól, a kórus hosszú sora ketté válik és hátra vonul, mint befelé nyíló ajtószárnyak, hogy látható legyen a színpadon megjelenő élőkép: Ádám és Éva kiűzetése a Paradicsomból, melynek ajtajában lángpallosú cherub. Ezek az élőképek megragadók. Egy-két kivétellel mind a 16 cselekmény előtt van ilyen élőkép (néhányik előtt kettő), jelenet az ótestamentumból, elő-

képe a passió rákövetkező jelenetének. Így: Jézus búcsúját anyjától megelőzi a fiatal Tóbiás búcsúzása a szülei háztól; a mannaeső a pusztában előképezi az Oltáriszentség szerzését az utolsó vacsorán; József eladatása Júdás alkuját a főtanács előtt; Joab álnok tördöfése Amasa szívébe, Júdás áruló csókját stb. Ez élőképek díszletei és beállítása a biblia alapos ismeretéről és fejlett művészi érzékről tanúskodnak. (A díszleteket a játékrendező Lang szobrászművész tervezte.) Magába a passió-cselekménybe a kórus csak egyetlen egyszer szól bele, a legdrámaibb jelenetnél, mikor a nép Krisztus halálát követeli Pilátustól:

Volk: Barabbas sei
Von Banden frei!
Chor: Nein! Jesus sei
Von Banden frei! . . .
Wild tönet ach der Mörder Stimm':
Volk: Ans Kreuz mit ihm I Ans Kreuz mit ihm!
Chor: Ach, seht ihn an I Ach, seht ihn an!
Was hat er böses wohl getan I
Volk: Entlassest du diesen Bösewicht,
So bist des Kaisers Freund du nicht.
Chor: Jerusalem! Jerusalem!
Das Blut des Sohnes rächt noch an dir der Herr,
Volk: Es falle über uns und unsere Kinder her!

A kórus énekét szólórészletek teszik változatossá, itt-ott a prólogus-szavaló magyarázó versei. Bizony a szólóénekesek hangja nem mindig elsőrangú, hiába: egy falu nem adhatja mindenből a legjobbat. Az ének azonban egyszerű, természetes, mint egy templomi népének, éppen azért kedves és rokonszenves. Kotta nincs az éneklők kezében, mint ahogy sűgő sem segíti a szereplőket. Hogy jobban értsünk minden szót, szöveggönyvvel kezünkben kísérjük a játékot.

Magának a darabnak cselekményei igen különböző hatásúak. Vannak könnyekig meghatók, pl. Jézus búcsúja anyjától, találkozása vele a keresztúton, a piéta-jelenet; vannak mély áhitatot keltők, pl. az utolsó vacsora jelenete, Jézus hét szava a kereszten; vannak 'megrendülők, sokszor a drámai feszültség legmagasabb fokára emelkedők, pl. a Júdás-jelenetek: az áruló kétségbeesése, monológja öngyilkossága előtt, avagy Pilátus küzdelme a népakarat ellen; végül vannak grandiózus szcénák, pl. a bevonulás Jeruzsálembe, a Pilátus háza előtt hullámzó tömeg, mely halált kiált Jézusra. Ez utóbbi jelenetnél vagy 600 ember tódul az utcakörölkökből és a házakból a színtérre. Megkapó jelenet az is, mikor a templom megtisztításakor a galambok számycsattogtatva repülnek a magasba és a juhok és bárányok bégetve szaladnak széjjel. Kissé vontatott a sok herce-hurca, mellyel Jézust Annástól Karfáshoz, Karfástól Pilátushoz, Pilátustól Heródeshez, majd visszaviszik és tanácskoznak felette, de ezt a vontatottságot feledteti a Kaifást játszó kovácmestemek, Rutz Hugónak eleven, szenvedélyes játéka. Ez az ember nagyszerű megszemélyesítője a gyűlöletből fakadó bosszúgondolatnak, melynek megvalósításáért keleti szenvedélyességgel és minden akadályt legyőző szívóssággal harcol. Mellette a nyugodtabb Annás (Lechner főtanító) a vén emberek makacsságával küzd ugyanazon célért.

Téves felfogás az, mintha az oberammergaui passiót az ober-

ammergauiak számára írták volna. Mikor a község előljárói a fogadalmat tették, csak választaniok kellett a már meglevő passiójátékok közül. Miként a szövegkritika megállapította, az oberammergaui passió alapszövege az ú. n. augsburgi passió a XV. század közepéből, ebbe beleolvastották az ugyancsak augsburgi mesterénekesnek, Sebastian Wild szabónak („Schneider und tichter“) passióját: „Ein schöne tragedi auss der heyligen schriffte gezogen von dem Leyden und sterben auch die auffstellung unsern Herren Jesu Christi in reymen und Spilweiss gedieht, welches mit nutz und besserung wol zu lesen und zu hören ist. Summa 43 Personen.“ (1545.) A szöveg később toldásokat szenvedett, allegorikus alakok: a bűn, az irigység, a fősვნénység stb. kerültek bele, majd a XVIII. század ízlésének megfelelő dagályos szavakat, ezeket azonban az ettáli kolostor egyik szerzetese, Ottmar Weis, a XIX. század elején szerencsés ízléssel elhagyta s a régi természetes szöveget helyreállította. Tanítványa, Daisenberger oberammergaui plébános, Weis szövegét 1850 és 1860 közt lényeges változtatás nélkül átdolgozta. Ez a szöveg használatos ma is. Próbálták az oberammergauiakat tőle eltéríteni, a darabot modernizálni, de ők hívek maradtak jelszavukhoz, melyet II. Lajos királyuk is lelkükre kötött: „Den Sitten der Väter treu!“ Ugyanúgy voltak a zenével is, melyet oberammergaui születésű tanítójuk: Dedler († 1822) szerzett. Némelyek könnyűnek, túlságosan egyszerűnek, a fenséges szöveghez és tartalomhoz mérten nem elég kifejezőnek találták, és Lisztet, Bachot stb. ajánlották. Minden próbálkozás azonban bebizonyította, hogy az oberammergaui talajon kialakult szöveghez csak az oberammergaui gyökérből fakadt zene illik. Megjegyzésre méltó, hogy Dedler Haydn hatására írt, s szerzeménye gyakran önkénytelenül is emlékeztet a „Gott erhalte“ dallamára.

„Den Sitten der Väter treu“ elve érvényesül a játékban is. Van oberammergaui játéktípus, mely nemzedékről nemzedékre száll, annál inkább és könnyebben, mert hisz az unokák látják a nagyapákat és apákat játszani és sokszor velük játszanak ugyanazon játékban. Ennek a játéktípusnak sajátja a teatralis póz nélkül való egyszerűség! A múlt század közepén egy kisasszony, ki szerepet kapott, müncheni színésztől vett leckeórát, s az eredmény kirívó kudarc lett. Az oberammergauiak mélyesen hívő nép. Átélik, amit játszanak, és ezen élményből természetesen folyik játékuk. Nem mintha nem fejlődött volna művészetük, vagy mintha a szereplők nem vinnének egyéni szintet szerepükbe! Josef Mayr például, ki 1870—80—90-ben volt Krisztus megszemélyesítője, az istenit, a királyit, a parancsolót, a szigorút adta, Anton Lang, az 1900—1910—1922-es játékok Krisztusa viszont inkább az emberit, a kegyesen könyörülőt, a szelídet fejezte ki. Alois Lang, a jelen év főszereplője nyugodt méltóságával tűnik ki. Kissé rekedt kiáltása a megfeszített kebléből megkapóan hat! A Krisztus-alak tehát nem lett sablonos, mintahogy a többiről is megállapítható az önállóság. Ezek a játékosok hosszú éveken állandóan gyakorolják művészetüket különböző vallásos darabokban, melyeket nyár folyamán szoktak előadni. Így többször előadták a „Jefte leánya“, „Sámson“, „Eszter“, „A tékozló fiú“ című bibliai darabokat. E játé-

koknál alkalmuk van a vezető embereknek figyelni a tehetségek megnyilvánítását, fejlődését, és így lassan kialakul a jövő szerepek jegyzéke. Az énekeseket viszont a község templomi énekkara foglalkoztatja állandóan a főtanító vezetése alatt, ki egyúttal a passió zenekarának első karmestere. A passió énekeiből egyiket-másikat a megfelelő ünnepeken (virágvasáraap, húsvétkor, áldozócsütörtökön) a templomban is éneklük.

A szerepek kiosztásánál nem számít a rang, a társadalmi osztály vagy a végzett iskola. A szereplők közt van, mint már eddig láttuk, kovácmester és van főtanító. Krisztus megismerője, Alois Lang szobrász. A község polgármestere Heródes király szerepét játssza, Sz. János apostolt a szelíd képű, szőke hajú, 21 éves Johannes Lang, orvos fia, alakítja. Az egyszerű és szerény lelkű Anni Rutz, ki Mária szerepében válik ki, kereskedő leánya. A pasingi angolkisasszonyoknál végezte iskoláit. A nehéz Magdolna szerepben a postamester leánya, Johanna Preisinger tűnik ki. Vannak a szereplők közt földművesek, szobafestők, ott találjuk a színpadon a sekrestyést és ministránsgyerekeket, a vasúti hordárt és soffórt, kik előzőleg feltűntek a templomban, illetőleg az utcán hosszú hajukkal. Hosszú haját, bajuszt és szakállt hord itt a legtöbb férfi, mert az oberammergauiak nem használnak játékkukhoz parókát, sem ragasztott szakállt, sem arckenőcsöt vagy rizsport. Úgy állnak ki a színtéren, ahogy az Isten teremtette őket. Nem kell félniük, hogy a szabad színtéren esetleg nyakukba zuhogó eső lemossa arcukról a kenőcsöt, leáztatja orruk alól a bajuszt. Mikor mi ott voltunk, akkor is esett egyideig. Ez azonban cseppet sem zavarta a játékosokat, s a kellemetlen széllel sem törődtek, mely incselkedve kapaszkodott ruhájukba és borzolta fel hajukat.

A szereposztás nagy esemény a faluban. Nincs az a parlamenti választás, mely annyira izgalomba hozná a kedélyeket! A passióbizottság, mely a 14 községi tanácsosból, két tiszteletbeli tagból (köztük a plébános) és hat választott tagból áll, reggel a templomba megy ünnepies nagymisére. Ott van az egész község is. Utána a községházára vonulnak a bizottság tagjai és 10 órakor megkezdődik a titkos szavazás. 12 órakor kifüggesztik az első eredményeket, a főszereplők neveit, s a következő pillanatban futótűzként megy végig a községen a hír, s a jelenlevő újságírók a táviró szárnyain röpítik világgá a neveket. Vannak meglepetések, vannak elégedetlen zúgolódók, a mellőzöttek pártja. Végeredményben azonban mindenki megnyugszik. A választásnál nemcsak a képesség, a termet, a tiszta kiejtés, hanem az erkölcsi magaviselet is számít. Nem egy ifjú- s nem egy leánynak ad erőt és támaszt a kísértések ellen a gondolat, hogy a szereposztó „bíróság“ előtt utóbb könnyűnek találhatik. Sok szerep van, s dicsősége a falunak, hogy minden helyre művészeket tud állítani.

Oberammergau lakosságának műveltsége jóval felülmúlja az átlag-falu műveltségét. Népe nem annyira földműves, mert földje kevés van és terméketlen. Inkább mesteremberek és művészek. Régi időben fuvarozással és fafaragással keresték kenyerüket. Fatányérokot és kanalakat, játékokat, feszületeket és szenteket faragtak (Herrgottschnitzler). Hogy készítményeik ne legyenek sablonos tömegmunkává, a községben állami szakiskola működik, melyből valóságos művészek kerül-

nek ki. Régente vándorkereskedők hordták szerteséjjel az oberammergauai faragványokat, majd a nagy európai városokban kereskedelmi házakat, lerakatokat alapítottak egyes oberammergauai vállalkozók és a faragó-művészek szervezete, a „Heimatskunst“. Ma is főleg ezen cégek számára dolgoznak. Nemcsak Bajorországban, de külföldön is egész sereg templomfelszerelés, oltár és Betlehem hirdeti az oberammergauai művészetet. Egy amerikai episcopális templom felszerelését is nemrég ők készítették. Látókörüket szélesíti a sok idegen-nel való érintkezés, kik falujukban megfordulnak, — Oberammergau egyébkor is klimatikus üdülőhely —, viszont ők is utazgatnak, meghívást kapnak külföldre, ahol nyelveket tanulnak. A prológ-szavaló Lang és családja pl. kitűnően beszél angolul. Akárhová jutnak azonban, szívük csak visszahúzza őket, s ha máskor nem, a passiójáték évében minden oberammergauai visszajön szülőfalujába.

És milyen a falu anyagi helyzete? Az ember azt gondolná, hogy e nép nagyon gazdag, hogy a passiójáték óriási összegeket hoz a község és a lakosok pénztárába. Azzal is vádolták a község lakóit, hogy üzletet csinálnak a passióból, melyre fogadalom kötelezi őket. Tényleg, a passiójáték sokaknak üzlet! De nem az oberammergauiaknak, hanem az idegenforgalmi irodáknak, a közlekedési vállalkozóknak, a passiójátékok idejére betelepülő árusoknak. Az oberammergauiakat a művésztük foglalja le teljesen és nem érnek rá üzletre gondolni. Igaz, hogy nagy összegek folynak be a községi pénztárba, de nagyok a kiadások is. Eddig éppen csak ezen kiadásokat tudták fedezni, régebben ráfizettek s a szereplőket sem tudták jutalmazni. Mint láttuk, 1930-ra kétmillió márka adósságot csináltak az utcák aszfaltozásával és az új színpad felépítésével. A régebbi bevételekből szerezték be a gyönyörű, drága jelmezeket, melyekből ezer darabjuk van. A szereplőket is káipótolni kell elvesztett keresetükért, hiszen a passiójáték évében mesterségüket alig folytathatják. 1910-ben 833.000 márkát osztottak ki a szereplők közt e címen, 1922-ben azonban az infláció miatt a szereplők semmi kárpótlásban nem részesültek, s azért mégsem sopánkodtak, nem panaszkodtak, hanem az erkölcsi sikernek örültek.

Reggel 8-tól 12-ig, d. u. 2-től 6-ig tartott a játék. S így folyik ez május n-től szept. 28-ig, hetenként kétszer, a nyári hónapokban háromszor-négyszer is. S mindig ugyanazzal a frissességgel, ugyanazzal az áhítattal játszanak az oberammergauiak. Valóban tiszteletreméltó buzgóság — megérdemli Isten áldását! Eddig ez nem is hiányzott, s az oberammergauiak, ha nem is gazdagok, jólétnek örülnek és nincs köztük nyomorgó vagy koldus. Meggyőződésünk, hogy így is lesz mindaddig, míg az ősök áhítatos hitéhez híven tisztán Isten dicsőségére adják elő Krisztusnak keserves kínszenvedéseit.

HAMVAS ENDRE

Hibaigazítás

Szeptemberi számunk 112. lapján Buday Árpád cikkének jegyzetében *Kelemen* helyett *Kántor* olvasandó.